

תוכן עניינים

3.....	מבוא
4.....	המסגרת הנורמטיבית
8.....	התפתחויות בגישת המחוקק – יצירת "חזקת תלות"
12.....	השלכות אחרות של יחסי המרות
13.....	ניצול יחסי תלות בעבירות אחרות
13.....	מקרה שיפמן
14.....	ניצול יחסי מרות ותלות בעבירות אלימות
15.....	קושי ביישום הנסיבות המחמירות לגבי קשישים שאינם חסרי ישע
17.....	ניצול יחסי מרות ותלות בדיני החוזים
21.....	דיון ומסקנות
24.....	סיכום
25.....	רשימה ביבליוגרפית

מבוא

המחוקק מתייחס מספר פעמים לנסיבה של ניצול יחסי מרות או תלות כנסיבה להחמרה בעונש בגין עבירה ואף כעבירה עצמאית. בחוק העונשין קיימת התייחסות שכזו בקשר לעבירות מין שונות. במסגרת חוק העונשין קובע המחוקק עבירה עצמאית של בעילה תוך ניצול יחסי מרות וכן קובע כי לגבי עבירות אחרות המנויות בחוק, כמו ביצוע מעשה מגונה או מעשה סדום או סרסרות בזנות, יישאו עונש חמור יותר ככל שבוצעו תוך ניצול יחסי מרות או תלות.

התייחסות לנסיבה של ניצול יחסי מרות או תלות איננה קיימת במפורש בחוק העונשין לגבי עבירות אחרות שאינן עבירות מין. עניין זה צריך ביאור. התפתחותן של הוראות חוק נעשית בדרך כלל נוכח תופעות הקיימות בפועל "בשטח", וסביר להניח כי תופעות של ניצול יחסי מרות או תלות מתקיימות בעיקר לשם ביצוע עבירות מין. ייתכן ותופעות ניצול שכאלו פחות שכיחות לגבי עבירות אחרות ועל כן המחוקק לא ראה לנכון עד כה לעגן נסיבה מחמירה שכזו לגבי עבירות אחרות שאינן עבירות מין.

במסגרת העבודה אבקש להצביע על הצורך לעגן נסיבה מחמירה מקבילה לגבי עבירות אחרות שאינן עבירות מין, כמו למשל עבירות אלימות. במסגרת העבודה אעמוד על כך, שלגבי עבירות אלימות יש צורך לקבוע נסיבה כללית יותר וגמישה יותר מהנסיבה המצומצמת יחסית של ניצול יחסי מרות או תלות, על מנת שנסיבה כללית כאמור תיתן מענה למקרים רבים שאינם נופלים להגדרה הפורמאלית המצומצמת של יחסי "מרות" או "תלות". מטרתי הינה להצביע על הצורך בקביעת נסיבה כללית הכוללת בתוכה את מרבית המקרים שבהם מתקיימים יחסים מיוחדים בין מבצע העבירה לקרבן העבירה. במסגרת העבודה אציע להחיל בדין הפלילי את הדוקטרינה הקיימת בדיני החוזים האזרחיים העוסקת בדוקטרינת "ההשפעה הבלתי הוגנת", העוסקת הלכה למעשה גם בתופעות של ניצול יחסי מרות או תלות בדין האזרחי.

בראשית העבודה, אעמוד על המסגרת הנורמטיבית ועל הוראות החוק שבהן קיימת התייחסות לנסיבה המחמירה של ניצול יחסי מרות או תלות, וזאת במטרה להצביע על כך שבכל המקרים בהם ישנה התייחסות מפורשת של המחוקק לנסיבה זו, הן בחוק העונשין והן בחוקים חיצוניים, המדובר בעבירות מין ולא בעבירות אחרות. במסגרת כך, גם אעמוד על החזקה שנקבעה בחוק העונשין לגבי יחסי מטפל-מטופל, ועל הדיון במשמעותה של החזקה. לאחר מכן, אעמוד על הצורך לעגן נסיבה מחמירה מקבילה גם לגבי עבירות שאינן עבירות מין כמו עבירות אלימות למשל. במסגרת כך, אעמוד על הקושי בהתמודדות עם תופעות של אלימות במסגרת יחסים מיוחדים, כמו למשל תופעת ההתעללות בקשישים על ידי בני משפחה ומטפלים, כאשר מתקיימים יחסי אמון מיוחדים בין בן המשפחה לקשיש. קושי זה נובע מחוסר יכולת להחיל מבחינה פורמאלית את הנסיבות המחמירות הקבועות בחוק העונשין לגבי תופעות אלו שבמקרים רבים אינם נופלים להגדרה הפורמאלית בחוק. לבסוף, אצייג את דוקטרינה ההשפעה הבלתי הוגנת כפי שהיא מיושמת בדיני החוזים ואצייג את עמדתתי לפיה יש לעגן דוקטרינה דומה גם בדין הפלילי שתפעל בשני מישורים – הן במישור של החמרה בעונש ככל שהוכחה השפעה בלתי הוגנת והן במישור של העברת נטל ההוכחה ככל שהלא הוכחה השפעה בלתי הוגנת אך הוכח קיומם של יחסים מיוחדים.

המסגרת הנורמטיבית

ניצול יחסי מרות על ידי בעל השליטה יכול להוביל לביצוע מגוון של עבירות. עם זאת, נראה כי ההתייחסות של המחוקק לרכיב של ניצול יחסי מרות במסגרת העבירה, נעשתה רק בקשר לעבירות מין, והתייחסות דומה איננה קיימת בקשר לעבירות אחרות.

דוגמה להתייחסות של המחוקק מצויה בסעיף 346(ב) לחוק העונשין¹. סעיף זה קובע כי הבעל אישה תוך ניצול יחסי מרות בעבודה דינו מאסר שלוש שנים. כך הוא נוסחו של סעיף 346(ב) לחוק העונשין:

"הבעל אשה שמלאו לה שמונה עשרה שנים תוך ניצול מרות ביחסי עבודה או בשירות או עקב הבטחת שווא לנישואין תוך התחזות כפנוי למרות היותו נשוי, דינו – מאסר שלוש שנים".

סעיף 346 לחוק העונשין מגיע כהמשך לסעיף 345 לחוק זה העוסק בעבירת האינוס. בקשר לעבירת האינוס קובע המחוקק כי העונש בגינה הוא 16 שנות מאסר וכאשר נעשתה בנסיבות מחמירות העונש בגינה הוא 20 שנות מאסר. ברי אם כן, כי ישנה הבחנה משמעותית בין עבירת האינוס על פי הגדרתה בסעיף 345 לחוק העונשין שהעונש עליה חמור במיוחד לבין עבירת בעילה תוך ניצול יחסי מרות שהעונש עליה הינו מופחת באופן משמעותי. אלא שלנוכח הגדרתו של המחוקק את עבירת האינוס התעוררה השאלה כיצד יש להבחין בין עבירת האינוס לעבירת הבעילה תוך ניצול יחסי מרות.

שאלה זו מתעוררת מאחר ואחת ההגדרות בסעיף 345(א) לעבירת האינוס היא, **"הבעל אישה... שלא בהסכמתה החופשית"**. על פניו נראה כי להגדרה זו ניתן להכניס גם מקרים בהם ניתנה הסכמתה של האישה אך זו ניתנה שלא בהסכמתה החופשית. משכך, מתעוררת השאלה מדוע לא ניתן יהיה בכל מקרה בו מדובר בבעילה תוך ניצול יחסי מרות לקבוע כי אף אם ניתנה הסכמה הרי שזו ניתנה שלא בהסכמתה החופשית של האישה, וכיצד אם כן יש להבחין בין העבירות השונות הנושאות בגינן עונשים שונים לחלוטין.

במאמרה של מונטיליו² מנסה היא להשיב על שאלה זו ולשרטט את ההבחנה בין עבירת האינוס לעבירת הבעילה תוך ניצול יחסי מרות. בקצירת האומר, לעמדתה של מונטיליו ההבחנה העיקרית בין העבירות השונות היא בקשר ליסוד הנפשי הנדרש להוכיח כלפי הנאשם. בעוד שלגבי עבירת האינוס יש להוכיח כי הנאשם היה מודע להיעדר הסכמתה החופשית של האישה, הרי שלגבי עבירת ניצול יחסי מרות לא ניתן יהיה לזכות את הנאשם רק מחמת כך שלא ניתן להוכיח כי הוא היה מודע להיעדר ההסכמה, שכן כאשר מתקיימים יחסי מרות יש צורך שהאישה תיתן הסכמה מפורשת, במילים או בדרך אחרת, לביצוע המעשה המיני. משלא ניתנה הסכמתה המפורשת של האישה, לא יוכל הנאשם להתגונן בטענה כי לא היה מודע להיעדר הסכמתה לביצוע המעשה. אך לעמדתה של מונטיליו, כאשר ישנם יחסי מרות לא די לבחון האם ניתנה הסכמתה המפורשת של האישה, ואף במקרים בהם ניתנה הסכמה מפורשת

¹ חוק העונשין, תשל"ז-1977. (להלן: "חוק העונשין").

² ל" מונטיליו, "על קנקנה של עבירת ניצול יחסי מרות", משפטים על אתר ח (תשע"ו). 69.